

TvMR

MENSENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 NMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 MENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 TENRECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 IMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 HTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 CHTNMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 CHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 RECHTENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN
 ENMENSENRECHTENMENSENRECHTEN

vijftiende jaargang • oktober-november-december 2017 • nr. 3
 driemaandelijke uitgave

TvMR is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud

Update

2

- Klacht tegen Antwerpse Politie omwille van racistische gesprekken in WhatsApp-groep
- Procedure bij het Grondwettelijk Hof tot vernietiging van de derde BOM-wet
- Liga schenkt Prijs voor Mensenrechten aan Khalid Benhaddou

Editoriaal

3

- Bewindvoering betekent Mensenrechten heel kortbij: bij u thuis
Jan Nolf

Interview

4

- De man die zijn publiek wil ontmoeten
 TvMR sprak met Hazim Kamaledin
Hadjira Hussain Khan

Artikel

8

- Bedrijven en Mensenrechten: De fundamenten van het internationaal rechtskader
Lieselot Verdonck
- Debat over de gecontroleerde terugkeer van Syrië-gangers – een verslag
Eefje De Kroon & Marike Lefevre

Rechtspraak

13

- Werkgever mag niet zomaar persoonlijke berichten lezen
Michaël Merrigan

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1

Bg TvMR PA3A9108

Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
 Gebroeders De Smetstraat 75
 9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen
 Gebroeders De Smetstraat 75
 9000 Gent

LIGA VOOR
 MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

TvMR

Tijdschrift voor Mensenrechten
Driemaandelijks uitgegeven
Verschijnt vier keer per jaar
Aanbevolen citeerwijze: TvMR

ISSN 1379-0250

Redactie

Hoofredacteur: Paul de Hert
Eindredactie: Caroline De Geest
Redactie: Yousra Benfquih-Mohammed,
Charline Daelman, Dominique De Meyst,
Marijke De Pauw, Willem Debeuckelaere, Yves
Haeck, Aagje Leven, Veronique Joosten, Laurens
Lavrysen, Michael Merrigan, Salla OualdChaib,
Paul Pataer, Maxime Stroobant, Astrid
Thienpont, Jozefien Van Caeneghem, Catherine
Van De Heyning, Nathalie Van Leuven, Andy Van
Pachtenbeke, Arne Vandenbogaerde.

Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw.

Abonnement op TvMR? Bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09 223 07 38 – fax: 09 223 08 48
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

Het Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw. De redactie heeft een volstrekt autonoom statuut. Het TvMR strekt tot het aanmoedigen van het onderzoek naar actuele mensenrechtenthema's en het verspreiden van de kennis hierover. Voor publicatie aangeboden teksten, arresten en vonnissen en te bespreken boeken mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden artikels, werken, advertenties, ed. te weigeren. Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Lidmaatschap Liga voor Mensenrechten en jaarabonnementen

Lid + abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: 35 €
Lid + abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen: 40 €
Lid + abonnement op beide tijdschriften: 70 €
Steunend lid + abonnement op beide tijdschriften: 96 €
Lid zonder abonnement: 5 € per jaar

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Het is ook mogelijk om, losgekoppeld van het lidmaatschap, een abonnement op de tijdschriften te bekomen.
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

TvMR online

Je kan TvMR online raadplegen. De laatste vier nummers zijn beschikbaar voor abonnees. Vraag een login via tvmr@mensenrechten.be. Surf naar tvmr.mensenrechten.be

© Niets uit deze publicatie mag worden veeleuvendig en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uit respect voor mens en milieu wordt TvMR gedrukt op kringlooppapier en zonder vluchtige organische stoffen door Druk in de Weer, Gent.

Klacht tegen Antwerpse Politie omwille van racistische gesprekken in WhatsApp-groep

Onlangs diende de Liga voor Mensenrechten een klacht met burgerlijke partijstelling in tegen leden van het Veiligheidskorps (FOD Justitie) en leden van de Lokale Politie van Antwerpen wegens discriminerende en racistische uitlatingen. Deze klacht werd neergelegd bij de onderzoeksrechter naar aanleiding van racistische gesprekken in een WhatsApp-groep. Deze gesprekken omvatten onversneden racistische en seksistische uitlatingen. De Liga meent dat deze uitlatingen schendingen inhouden op de racisme- en discriminatiewetten, omdat ze aanzetten tot discriminatie, haat of geweld tegen een persoon, een groep, een gemeenschap of de leden ervan wegens het geslacht, de seksuele geaardheid, het geloof of de levensbeschouwing. De politie bekleedt een machtspositie en draagt een grote verantwoordelijkheid in het gelijk behandelen van mensen. De Liga heeft als taak deze mensenrechten te beschermen en stapte daarom naar de rechter.

Procedure bij het Grondwettelijk Hof tot vernietiging van de derde BOM-wet

De Liga voor Mensenrechten diende op maandag 17 juli samen met La Ligue des Droits de l'Homme een verzoekschrift in bij het Grondwettelijk Hof tot vernietiging van enkele bepalingen van de derde BOM-wet. Deze wet gaat over de bijzondere opsporingsmethoden en bepaalde onderzoeksmethoden m.b.t. internet- en elektronische en telecommunicaties. Ze breidt het strafrechtelijk opsporingsarsenaal, vooral in de cybersfeer, gevoelig uit. Concreet resulteert deze wet in een verdere uitholling van de figuur van de onderzoeksrechter. Voordien vereisten verschillende ingrijpende onderzoeksmaatregelen, zoals de zoeking in informatiesystemen, de tussenkomst van een onafhankelijke en onpartijdige rechter. Met de doorvoering van de nieuwe wet volstaat het vaak om enkel de toestemming te hebben van de procureur des Konings – een partij in het strafproces. In bepaalde gevallen is zelfs een autonome beslissing van politiediensten voldoende. Verder voorziet de derde BOM-wet in een speciaal regime voor infiltraties op het internet. Dit nieuwe regime laat de waarborgen en controlemechanismen, die traditioneel met dergelijke bijzondere opsporingsmethoden gepaard gaan, achterwege. Hierdoor genieten zij die het voorwerp uitmaken van dergelijke infiltraties veel minder – en vaak te weinig – bescherming.

Liga schenkt Prijs voor Mensenrechten aan Khalid Benhaddou

Op zaterdag 9 december, Internationale Dag van de Rechten van de Mens, reikte de Liga voor Mensenrechten haar jaarlijkse Prijs voor Mensenrechten uit aan Khalid Benhaddou. De laureaat is imam, islamleerkracht, coördinator van het netwerk islamexperten, voorzitter van het Platform Vlaamse Imams en auteur van het boek *'Is dit nu de Islam?'* De Liga is Khalid Benhaddou erkentelijk voor zijn inzet om polariserende tendensen in onze samenleving tegen te gaan en voor zijn rol als verbindingsfiguur bij uitstek in Gent en ver daarbuiten: *'In een samenleving waarin moslimburgers vaak gevisieerd worden, en waarin vrijheden op de helling komen te staan onder het mom van veiligheid, roept Khalid op om samen te werken over religieuze en sociale grenzen heen. Hij blijft ijveren voor een samenleving waarin mensen centraal staan.'*

Bewindvoering betekent Mensenrechten heel kortbij: bij u thuis

Françoise Tulkens hamert er terecht altijd op: 'Mensenrechten zijn geen luxe.' Mensenrechten zijn er dus niet alleen voor verre landen of beleid op lange termijn. Misprijzen voor Mensenrechten kan immers ook het leven van een hardwerkende Vlaming van de ene dag op de andere ondersteboven gooien. Stel je daarom voor dit voor: je dochter die net een handelszaak startte, ligt in de coma na een verkeersongeval. Of je mentaal gehandicapte broer raakt niet aan een plaats in een instelling. Of een van je ouders verdwaalt op een fietstocht en de diagnose van Alzheimer volgt. Hoe worden ze juridisch begeleid en beschermd en wat is de rol van de familie daarin?

De rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens ligt aan de basis van de Belgische wetgeving die in 1991 voor het eerst sinds 1850 aan de bewindvoering sleutelde. Dat gebeurde toen in één adem met de vernieuwing in 1990 van de collocatiewetgeving. De fundamentele lijn van het Winterwerp-arrest van het EHRM in 1979 zou later ook in de Wet Patiëntenrechten teruggevonden worden: wie een medisch probleem heeft, moet ook juridisch beschermd worden.

Zoals zo vaak: de wet wijzigde een aantal geesten niet. Al in 1994 klaagde het wetsvoorstel Goutry aan dat de nagestreefde gepersonaliseerde aanpak van de bewindvoering "*dode letter blijft in de grote meerderheid van de gevallen*". In strijd met de wet werden al te vaak geen familieleden maar advocaten als bewindvoerder aangesteld. Het oude favoritisme gaf zich niet gewonnen.

De Mensenrechten trokken opnieuw aan de alarmbel. Wereldwijd groeide het besef dat 'mensen met een handicap' recht hebben op een volwaardige integratie in de samenleving. De kern van het VN-verdrag van 2006 werd dan ook de mensenrechtelijke verplichting om voor eventuele handelingsonbekwaamheden een nieuwe methode te handeren. Ook magistraten moesten voortaan bij hun onderzoek en motivering uitgaan van de bekwaamheid als regel en niet als uitzondering. In 2013 leidde dat VN-verdrag tot een over alle partijgrenzen heen breed gedragen nieuwe Belgische wetgeving die sinds 1 september 2014 geldt. Nog duidelijker klonk de verplichting op 'maatwerk' en het betrekken van de familie als prioritaire gesprekspartner. De vrederechters zouden zich beter concentreren op hun 'zorgfunctie'.

De euforie was van korte duur.

Op Knack.be lees je van mijn pen al een jaar later aan de hand van concrete voorbeelden 'Hoe een nieuwe wet die de zwakkeren moest beschermen in één jaar tijd volledig uitgehold werd'. Kort daarna waarschuwde de penhouder van de nieuwe wet, professor Tim Wuyts in een extra-uitgave van het Tijdschrift voor Vrederechters dat "*de noodzakelijke mentaliteitswijziging bij de diverse actoren in heel wat gevallen nog achterwege zou blijven*". Hij vreesde zelfs dat "*de nieuwe wet in sommige gevallen zelfs een achteruitgang in de praktijk zou betekenen. Dergelijke praktijken zijn uiteraard verwerpelijk*". Op 6 januari 2016 hekelden 50 organisaties uit de zorgsector deze '*malpractice*' in een open '*Driekoningenbrief*': niet minder dan 20 pagina's vol voorbeelden van hoe de wet niet hoort toegepast te worden. Exact één jaar later startten ze het tweetalig '*Meldpunt bewindvoering*' om de pijnpunten te helpen registreren.

Wie dacht dat de kritiek door alle juridische actoren nu eindelijk ernstig genomen zou worden vergist zich. In het Rechtskundig Weekblad repliceerde de Antwerpse vrederechter Scheers onder de snerende titel '*Makkers, staakt uw wild geraas*'. In zijn repliek op mijn recent interview in De Morgen en opinie op vrtNWS zet advocaat Hugo Lamon (ook woordvoerder van de Orde van Vlaamse Balies) ook mijn kritiek weg als "*laster*" en "*losse flodders*". Minister van Justitie Koen Geens bereidt nu de derde wet voor. Aan de mensenrechtelijke basis van het universeel concept kan onmogelijk getornd worden maar de duivel zit altijd in de details.

Bepaalde vrederechters negeren de meest elementaire tegenspraak. Huizen worden verkocht, inwonende familieleden buitengezet, zonder dat de beschermde persoon of zijn familie gehoord wordt. In een onthullende case die het Rechtskundig Weekblad op 2 september jl. publiceerde, bekwam een familie uiteindelijk van de leperse kortgedingrechter tegen een advocaat-bewindvoerder een verbod om gebruik te maken van vrederechtelijke machtiging tot openbare verkoop van de woonst van de beschermde patiënt. Zover is het gekomen in de rechtstaat België. Hoog tijd dus dat de minister zich concentreert op de kern: de 'fair trial' van het EVRM als waarborg bij uitsteking voor de kwetsbaarsten onder ons. Anders is het straks uw beurt.

Jan Nolf*

* Jan Nolf is erevrederechter. Over bewindvoering publiceerde hij '*Kwetsbaren in het nieuwe recht*' (INNI Publishers 2014). In 2016 volgde '*De kracht van rechtvaardigheid*' (Uitgeverij EPO). U vindt de #justitiwatcher op Twitter @NolfJan.

De man die zijn publiek wil ontmoeten

TvMR sprak met Hazim Kamaledin

Hadjira Hussain Khan*

Ik bel aan bij het appartementsgebouw waar Hazim Kamaledin woont. We beslissen om in een rustig Borgerhouts caféetje verder te praten over zijn leven en werk.

Hazim Kamaledin werd geboren in Babylon, Irak. Eind jaren '70 ontvluchtte hij het regime van Sadam Hoessein en belandde na vele omzwervingen in België. Hij werd artistiek leider van de theatergroep Woestijn '93 en Cactusbloem, en is nu bestuurslid van PEN-Vlaanderen. In 2015 werd hij uitgeroepen tot de beste Arabische schrijver van dat jaar door het ATI (Arabic Theater Institute). In 2016 stond hij op de longlist van de Arabic Booker Prize. Onlangs verscheen zijn boek *Schoonheid raast in mij tot ik sterf*.

TvMR : Je was een tiener in het Irak van de jaren '60 en '70. Hoe was het om daar toen op te groeien ?

Hazim Kamaledin: Het was erg moeilijk voor mij om als jonge schrijver en theatermaker in Irak op te groeien. De samenleving tolereerde kunst niet. Gelukkig had ik mijn familie. Bij hen was het enigszins gemakkelijker, omdat zij eigenlijk min of meer van me verwachtte dat ik dichter werd. Mijn grootvader was imam en mijn vader landbouwingenieur. Maar ik ben vooral opgevoed door mijn tante, die progressief was en die Engelse literatuur onderwees. Zij is diegene die mijn denken voornamelijk heeft beïnvloed. Dankzij haar ben ik mezelf ook als links georiënteerd gaan beschouwen.

Mijn tante hield veel van literatuur en theater. Ze maakte ook zelf toneelstukken. Als vrouw was het voor haar ongepast om alleen naar de repetities te gaan. In de Iraakse cultuur werd dat gelijk gesteld met prostitutie. Ik moest als dertienjarige jongen met haar mee om haar eer te beschermen. Zo ben ik in contact gekomen met theater. Ik was op slag verliefd.

TvMR: Het was dus zoeken naar een evenwicht tussen de vrijheid binnen je familie, en de

maatschappij erbuiten?

Hazim Kamaledin: Het was moeilijk om in die twee werelden te leven. Aan de ene kant had je mijn tante en de progressieve kring waarin ik opgroeide, maar aan de andere kant had je ook de traditionele samenleving waar ik rekening mee moest houden. Soms voelde het alsof ik leefde in een contradictie.

Die contradictie liep overigens ook door in mijn familie. Als kind had ik ook veel vragen. Zo werd mijn tante ooit opgepakt en gruwelijk gefolterd door het regime van de Ba'ath-partij. Mijn grootvader wou haar met een dolk vermoorden omdat zijn eer was geschonden. Ik vond het moeilijk om dat te begrijpen.

De mensen op straat vonden mij vreemd. Ik was anders dan hen. Ik droeg niet dezelfde kleding, mijn haar was anders en ik liep altijd met mijn boeken rond. Ik heb in die tijd veel literatuur en poëzie gelezen, en die leerde ik dan uit het hoofd. Eigenlijk moest ik verplicht de Koran van buiten kunnen opzeggen, maar dat heb ik nooit gedaan.

TvMR: Theater in Irak was nooit vrijblijvend. Wat je schreef, en wat je op het podium bracht, moest ten dienste staan van het regime. Hoe ging je hiermee om?

Hazim Kamaledin: Alle kunst moest de propaganda van het regime dienen. Er was censuur op wat gemaakt werd en op wat vertoond mocht worden. Alleen, de politieofficiërs die de controle uitvoerden waren geen intelligente mensen. Het was gemakkelijk om hen te manipuleren en hen om de tuin te leiden, zodat ik toch mijn voorstellingen kon blijven spelen.

"Officieren kwamen naar mijn voorstelling 'De koning is de koning' kijken en realiseerden zich dat de voorstelling tegen

* *Hadjira Hussain Khan is redactielid en studente politieke en sociale wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel.*

het regime was geschreven. Dat was net de periode dat Saddam Hoessein zich aan het voorbereiden was op het presidentschap. Het hele publiek is toen gearresteerd, en ook alle mensen op het podium.”

Eén keer is het bijna fout gelopen. Officieren kwamen kijken naar mijn voorstelling 'De koning is de koning' en realiseerden zich dat de voorstelling tegen het regime was geschreven.

Dat was net de periode dat Saddam Hoessein zich aan het voorbereiden was op het presidentschap. Het hele publiek is toen gearresteerd, en ook bijna alle mensen op het podium.

Ik ben toen door het oog van de naald gekropen. Een kameraad van mijn partij en ik hebben ons kunnen verbergen in twee eucalyptusbomen die aan de nooduitgang stonden. Wij zijn in die bomen geklommen en hebben ons kunnen verschuilen tot het weer veilig was.

Het regime deed alles om je klein te houden. En ze dwongen je om lid te worden van de Ba'ath-partij. Ik probeerde dat altijd te omzeilen door de ene week te zeggen dat ik ziek was, de andere keer door te zeggen dat ik teveel gedronken had. Ik liet mezelf zelfs gek verklaren door een psychiater. Op de universiteit had ik een vak 'psychologie' gekregen en zo wist ik wat de symptomen waren van mensen met een manische depressie. Ik deed alsof ik die symptomen had, zodat het regime mij niet serieus zou nemen.

“Ik liet mezelf zelfs gek verklaren door een psychiater. Op de universiteit had ik een vak 'psychologie' gevolgd en zo wist ik wat de symptomen waren van mensen met een manische depressie. Ik deed alsof ik die symptomen had, zodat het regime mij niet serieus zou nemen.”

Op een gegeven moment hebben ze mij wel opgepakt en gefolterd. (Hij wijst naar enkele littekens)

TvMR: In welke artistieke traditie plaatst u zich?

Hazim Kamaledin: In het theater zegt men : 'wie is je vader?' – 'Je moet hem vermoorden'. Ik beschouw mezelf als een bastaard. Ik heb geen vader in de literatuur, maar als ik een vader had gehad, zou ik hem hebben vermoord. Ik ben altijd alert geweest om geen slaaf te zijn. Als ik nu naar mijn werk kijk, zie ik : ik keel al mijn tradities en neem ook afstand van hen.

Ik heb wel veel voorbeelden. Ik heb bijvoorbeeld mime gestudeerd van een Franse goeroe. Mijn leraar was boos op mij toen ik zijn discipline anders benaderde. Ik heb James Joyce gelezen en Franz Kafka maar ook 1001 nachten. Ik heb ook klassieke Arabische dichters gelezen... maar ook hen heb ik uiteindelijk achter mij gelaten.

TvMR: Wat is volgens u de rol van theater in een samenleving?

Hazim Kamaledin: Eerst geloofde ik dat theater de wereld kon redden. Want theater was één van de weinige media in die tijd. Maar nu, 30 jaar later, is de wereld veranderd. Je hebt meer mogelijkheden, zoals televisieseries, muziek die eenvoudig te downloaden is, films, ... Terwijl vroeger de mensen van ver met bussen kwamen om mijn

voorstelling te kunnen zien, mag ik nu, bij wijze van spreken, al blij zijn dat de zaal vol is.

Daardoor is ook mijn opvatting over theater veranderd. Vroeger focuste ik me voornamelijk op geëngageerd en politiek theater. Nu wil ik intimiteit creëren. Wat maakt theater uniek, en anders dan de andere media? Het is persoonlijk, hier en nu. Ik spreek jou aan. Dit soort intimiteit vind je niet in het alledaagse leven, in het digitale tijdperk.

We worden alleen geboren en we worden alleen begraven. We zijn van eenzaamheid gekomen en we zullen weer naar eenzaamheid teruggaan. Waarom maak ik theater? Het helpt om de eenzaamheid tussen die perioden te verbannen.

Ik werk dan ook nooit op een podium, omdat ik naar interactie zoek, en een podium houdt al automatisch in dat ik afstand bewaar. Ik doe dit ook met mijn fictie. Je kunt mijn romans niet onpersoonlijk lezen. Je moet je eigen ervaringen in de tekst verwerken.

TvMR: Heeft de kunstenaar dan geen algemene taak, een verantwoordelijkheid in de samenleving? Of moet elke kunstenaar zijn of haar eigen doel in het leven vinden, en verschilt die noodzakelijkerwijze per persoon?

Hazim Kamaledin: Ik geloof niet dat de kunstenaar een taak heeft. Dat zou immers betekenen dat iemand de kunstenaar iets zou bevelen.

Zo sta ik ook in het leven. Ik geloof niet dat we, als mens, een welbepaalde taak hebben die gerealiseerd moet worden. Het leven bestaat uit een interactieve stroming. Ik probeer die stroming te vangen. Ik probeer gedachten, gevoelens, liefde, politiek te wisselen. Ik wil mensen ontmoeten.

TvMR: Net op het moment dat we klagen over een gebrek aan cohesie in de samenleving, wordt er net op cultuur erg bezuinigd. Terwijl het me net lijkt dat in die intimiteit die u in uw kunst wilt creëren, een weg naar meer samenhang in de samenleving kan worden gevonden. Kunst zet mensen aan zich in te leven in een ander perspectief. Kan kunst dan niet, niet alleen in de zaal, maar ook in de maatschappij, die ontmoeting met de ander in de hand werken?

Hazim Kamaledin: Kunst kan de wereld niet redden. Kunst kan de samenleving niet in revolutie brengen. In deze context is de intimiteit waar ik naar op zoek ben, een soort individuele ontmoeting om elkaar te aanvaarden en te tolereren, en om naar oude en hedendaagse collectieve codes te zoeken.

Over de overheid moet ik zeggen : elke regering die ik heb gekend, beschouwt de kunstenaar als een tweederangsburger. Ze vinden bijvoorbeeld voetballers of economen veel belangrijker. Dat vind ik fout. Ik ben mij ervan bewust dat economen en voetballers ook belangrijk zijn. Maar men moet ook de juiste plaats van de kunstenaar zien.

TvMR: Heeft u zich ooit gediscrimineerd gevoeld in België als vluchteling?

Hazim Kamaledin: Ja, in het Klein Kasteeltje wordt discriminatie simpelweg georganiseerd. Ik heb er geen goede herinneringen aan overgehouden. Zo werd ik een keer opgepakt en aangehouden door de Rijkswacht te Brussel: de asielzoekers kwamen in opstand naar aanleiding van een zelfmoordpoging door een asielzoeker uit Libanon. Elke maand had ik angst dat ze me zouden afwijzen en repatriëren. Dat zou voor mij hebben betekend : de dood. Want ik wist dat ik meteen zou worden gedood indien ze me zouden terugsturen.

TvMR: U bent nu Belg. Maar kan een kunstenaar zich ooit inschrijven in een nationaal project? Kan u ooit 'Vlaming' zijn, of 'Belg', of zelfs maar Antwerpenaar?

Hazim Kamaledin: Ik heb inderdaad de Belgische nationaliteit. Ik heb echter een Arabische identiteit, maar deze wordt niet getolereerd vanuit artistiek perspectief. Het artistiek circuit verwacht dat ik mijn Arabische identiteit achterwege laat, en de Westerse identiteit draag. Kijk naar mijn werk : men beoordeelt mij omdat ik weiger mijn Arabische 'artistieke' identiteit af te staan. Zelfs toen ik de prijs behaalde van de beste Arabische toneelschrijver en ik genomineerd werd voor de Arabic Booker Prize, kreeg ik weinig lof. Dit komt omdat ik de Westerse code niet volg.

Ik heb de Belgische nationaliteit, maar als ik naar een Arabisch land reis, voel ik me onveilig. Want dan vragen ze me : waarom ben je van nationaliteit veranderd? Waarom ben je van naam veranderd? Mijn bi-identiteit wordt ook niet aanvaard in de Arabische landen. Men verwacht van mij dat ik puur een Arabier ben.

Ik geloof dat identiteit iets veranderlijk is. Ik voel me zeker geen Belg, maar ook zeker niet een Arabier. Ik voel me ook geen Antwerpenaar, ook al woon ik er. Ik voel me als een bewoner die op de vierde verdieping van een kleine flat woont, met de ramen gesloten, zodat ik het lawaai op straat niet hoor.

Ik voel me zeker geen Belg, maar ook zeker niet een Arabier. Ik voel me ook geen Antwerpenaar, ook al woon ik er. Ik voel me als een bewoner die op de vierde verdieping van een kleine flat woont, met de ramen gesloten, zodat ik het lawaai op straat niet hoor.

TvMR: Is er een kunstscene in Irak? En hoe houdt die zich tot de Belgische? Zou u er ooit opnieuw willen werken?

Hazim Kamaledin: De islamitische godsdienst is per definitie tegen kunst. Illustratie en muziek zijn verboden. Dit kan je gemakkelijk achterhalen door interpretaties van imams, sektes, etc.. In een gebied waar fundamentalisme heerst, kan geen kunst gemaakt worden. In fundamentalistische landen, is

kunst achtergesteld. De kunstinstituten stellen niets voor. De instituten zijn eerder een slechte imitatie van de westerse instituten. Een 'grappig' verhaal (*lacht schamper*): in Bagdad heeft men twee conservatoria opgericht. De ene is voor de jongens, de andere is bestemd voor meisjes!

In het Westen heb je individuen uit Irak die actief zijn, maar je kunt eigenlijk niet spreken van een scene. Er is iemand actief in Zweden, in Parijs, ... maar het blijven individuen, die zich niet organiseren. Ze sluiten zichzelf niet aan met het Westen. Ze sluiten zichzelf uit. Ikzelf sluit me ook niet aan met het Westen – maar ook niet met het Oosten! Ik volg geen beleid om kunst te maken. Ik streef naar de stroom in mijn omgeving.

Als ik zou kunnen, zou ik naar Irak gaan. Maar ik kan niet. Ik zou graag een school in Irak oprichten voor kunst en literatuur. Ik heb het land en de situatie altijd opgevolgd. Ik weet niet wat de toekomst van Irak is. Het enige wat ik geloof is dat het niet erger zal worden.

Maar dat gezegd zijnde ... in 2004 ben ik teruggegaan naar Irak en zag ik wat Saddam Hoessein met het land had gedaan. In 2013 ben ik nog een keer geweest en zag ik wat de Amerikanen hadden gedaan. (*wordt stil*) Dat heeft mijn nostalgie naar Irak kapot gemaakt.

TvMR: Bent u persoonlijk bang voor het fundamentalisme en de toenemende intolerantie in de moslimgemeenschap, ook hier in België?

Hazim Kamaledin: Ja, ik heb angst voor fundamentalisme in het algemeen. Ikzelf kan op voorhand niet meer weten wie een fundamentalist is en wie niet. Ik word nagekeken op mijn gedrag.

Als een Arabische vriend van mij wijn koopt in de supermarkt, wordt hij scheef bekeken door de

vrouw achter de kassa die moslima is. Wie kan hem garanderen dat zij geen fundamentalistische ideeën heeft en dat hij geen gevaar loopt?

TvMR: Wat is uw grootste verwezenlijking?

Hazim Kamaledin: Ik kan niet spreken over 'trots zijn' op mijn artistieke inbreng. Ik ben trots dat ik uit Irak ben kunnen ontsnappen, en dat ik me niet hebben laten doen. En dat ik, ondanks wat ik heb meegemaakt, creatief ben gebleven en mezelf niet heb verloochend. Ik ben trots dat ik mijn ervaringen kan delen en dat ik mensen hiermee kan helpen in hun leven. En ... ik ben ook trots dat ik vader ben geworden van mijn vier fantastische kinderen!

TvMR: Hebt u nog dromen, ambities?

Hazim Kamaledin: Ik heb nog veel dromen. Ik droom dat ik de mogelijkheid heb ze te realiseren, dat ik de tijd en de middelen ervoor vind. Ik ben nu 62 jaar, maar ik voel me 105 jaar oud en ik hoop dat ik nog 130 jaar word. (*lacht*) Ik vind het belangrijk om fysiek optimaal te blijven en om fysiek te kunnen blijven voelen.

Momenteel ben ik met drie projecten bezig. Ik schrijf onder meer een nieuwe roman en een nieuwe toneelvoorstelling in het buitenland. Ik ben een aantal representatieve Belgische schrijvers aan het vertalen naar het Arabisch.

Ik wil mijn ervaring als schrijver verwerken. Het emigreren heeft mijn schrijven veranderd. Ik ben opgevoed onder invloed van Westerse literatuur door mijn tante. In Irak zwoer ik mijn eigen traditie af. Maar door het emigreren, ging ik juist terug op zoek naar mijn verloren identiteit. Op deze zoektocht wil ik me de komende tijd ook verder toeleggen.

TvMR: Hartelijk bedankt voor uw tijd!

Bedrijven en Mensenrechten

De fundamenteën van het internationaal rechtskader

Lieselot Verdonck*

“Multinationals massaal gebuisd op het vlak van mensenrechten” (Gazet van Antwerpen, 14 maart 2017), “Deze banken doen zaken met bedrijven die mensenrechten en natuur geweld aandoen” (De Morgen, 19 januari 2017), “Nog steeds kinderarbeid in palmolie-sector” (De Standaard, 30 november 2016). Het thema verschijnt vrij regelmatig in de media, en het gebruikelijke discours in dergelijke berichtgeving en in de reacties wijst erop dat weinigen de plicht van bedrijven om mensenrechten te respecteren in vraag stellen.

Nochtans is de associatie ‘mensenrechten’ en ‘bedrijven’ niet vrij van controverse. Bovendien is het internationaal rechtskader nog in volle ontwikkeling en bestaat er tot op heden geen internationaal instrument dat juridisch bindende verplichtingen rechtstreeks oplegt aan bedrijven. Meer duidelijk van het wettelijke kader is dus welkom.

Bedrijven en mensenrechten: een paradigmaverschuiving

Traditioneel worden mensenrechten geacht tot de publieke sfeer te behoren en effect te krijgen in de betrekkingen tussen de (voorheen almachtige) staat en haar burgers. Het privaatrecht heeft weliswaar altijd waarden beschermd die gelijkaardig zijn aan de waarden die ten grondslag liggen aan bepaalde mensenrechten, zoals menselijke waardigheid, persoonlijke integriteit, autonomie en privacy, maar de daaraan corresponderende private rechten werden geen ‘mensenrechten’ genoemd.¹ Tegenwoordig wordt echter almaar vaker naar mensenrechten gerefereerd

zelfs indien louter private verhoudingen in het geding zijn, vooral wanneer een kwetsbare partij het hoofd moet bieden aan een machtige niet-statelijke actor, zoals een (multinationale) onderneming.

Globalisering, technologische innovatie, liberalisering en privatisering hebben de macht en invloed van bedrijven immers significant doen toenemen.² Dergelijke machtspositie betekent niet enkel dat ondernemingen uniek geplaagd zijn om mensenrechten te beschermen en te bevorderen, maar houdt ook een groter risico in op misbruik.³ Die opportuniteiten en bedreigingen hebben een verhitte discussie uitgelokt over de mate waarin ondernemingen een verantwoordelijkheid hebben inzake mensenrechten.

Het debat betreft onder meer de vraag of niet-statelijke actoren, zoals ondernemingen, gebonden zijn door mensenrechten en welke concrete plichten daar dan uit voortvloeien. Bovendien bestaat er allerminst eensgezindheid over de gepaste strategie om ondernemingen (meer) verantwoordelijk te maken voor mensenrechten; slechts enkele vragen zijn of zelfregulering of inmenging van de overheid gewenst is, of initiatieven best op nationaal, regionaal of internationaal niveau ontwikkeld worden, en of eventuele overheidsreglementering beter binnen publiek- of privaatrecht gesitueerd wordt.

Historische context

De idee dat mensenrechten het gedrag van bedrijven zouden moeten beheersen en bedwingen, is nochtans niet nieuw. Reeds in de jaren '70 liet de Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties (VN) een

* Lieselot Verdonck (Bachelor en Master in de Rechten, Universiteit Gent; LL.M., Harvard University) is doctoraatsonderzoeker aan het Centrum voor Mensenrechten van de Universiteit Gent, aspirant van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) en geaffilieerd aan de Onderzoeksgroep Recht en Ontwikkeling van de Universiteit Antwerpen.

1 A. Barak, “Constitutional Human Rights and Private Law”, in D. Friedmann en D. Barak-Erez (red.), *Human Rights in Private Law*, Oxford, Hart Publishing, 2001, p. 2-3; A. Clapham, *Human Rights Obligations of Non-State Actors*, Oxford University Press, 2006, p. 533-534; D. Oliver en J. Fedtke, “Human Rights and the Private Sphere: The Scope of the Project”, in D. Oliver en J. Fedtke (red.), *Human Rights and the Private Sphere*, London, Routledge, 2007, p. 6-7.

2 D. Anton en D. Shelton, *Environmental Protection and Human Rights*, Cambridge University Press, 2011, p. 865. Cf. S.R. Ratner, “Corporations and human rights”, *The Yale Law Journal*, 2011, nr. 111, p. 447-448.

3 R.C. Bird, “Preface: human rights and business at indeterminate crossroads”, in R.C. Bird, D.R. Cahoy en J.D. Prenekert (red.), *Law, Business and Human Rights*, Cheltenham, Edward Elgar, 2014, ix; J. Nolan, “Business and human rights in context”, in D. Baumann-Pauly en J. Nolan (red.), *Business and Human Rights*, Abingdon, Routledge, 2016, p. 3.

studie uitvoeren naar de impact van multinationale ondernemingen, hetgeen leidde tot de oprichting van een commissie met als opdracht het opstellen van een gedragscode, maar die code werd nooit aangenomen. Sindsdien zagen verschillende 'vrijwillige' initiatieven het licht, waarvan het vrijwillige karakter bestaat uit het feit dat ze niet vervat zijn in een juridisch bindend en afdwingbaar instrument en dat een ondertekening of toetreding een vrije keuze is van bedrijven en/of staten.

In het begin van de 21ste eeuw leek een (r)evolutie op komst, toen de VN subcommissie voor de bevordering en bescherming van de rechten van de mens de VN 'Normen inzake de verantwoordelijkheden van transnationale bedrijven en andere ondernemingen voor mensenrechten' goedkeurde.⁴ Deze normen legden immers wel degelijk juridisch bindende verplichtingen op aan bedrijven én voerden een monitoringsmechanisme in dat bestond uit verplichte rapportering. De VN normen bleken echter onvoldoende politieke steun te genieten en werden niet bekrachtigd door de toenmalige VN Mensenrechtencommissie (de huidige VN Mensenrechtenraad). In de plaats daarvan werd een Speciale Vertegenwoordiger aangesteld, John Ruggie, om bijkomend onderzoek te verrichten en op zoek te gaan naar consensus onder de belanghebbende partijen, in het bijzonder staten, de bedrijfswereld zelf en het maatschappelijk middenveld.

Het werk van de Speciale Vertegenwoordiger resulteerde finaal in Richtinggevende Principes inzake Ondernemingen en Mensenrechten (de VNRP's), die door de VN Mensenrechtenraad werden bekrachtigd in 2011.⁵ Het grote verschil met de VN Normen is dat de VNRP's geen (nieuwe) juridisch bindende verplichtingen creëren voor ondernemingen noch voorzien in een afdwingingsmechanisme. Daarentegen trachten ze klaarheid te scheppen in de huidige stand van het internationaal recht, te garanderen dat alle belanghebbende partijen dit kader begrijpen en aanvaarden, en een basis te bieden voor de verdere ontwikkeling van het rechtskader.⁶

De voorstanders van de VN Normen, waaronder een aantal staten en vooral organisaties uit het maatschappelijk middenveld, waren echter teleurgesteld. Hun roep om bindende regels doofde dan ook nooit echt uit, zodat het slechts een kwestie van tijd was alvorens zij een nieuwe poging daartoe zouden lanceren. Dit gebeurde uiteindelijk in juni 2014, toen de VN Mensenrechtenraad een resolutie (gesteund door onder meer Zuid-Afrika en Ecuador) goedkeurde waarmee een intergouvernementele werkgroep werd opgericht om een internationaal bindend instrument voor bedrijven en mensenrechten uit te werken (Resolutie 26/9).⁷ De stemming over de resolutie was echter zo nipt dat de kans op succes (voorlopig) laag wordt ingeschat. Slechts twintig landen stemden voor – met uitzondering van China en Rusland allen ontwikkelingslanden. Bij de veertien landen die tegen stemden, bevonden zich dan weer alle lidstaten van de Europese Unie (EU) die op dat ogenblik in de Mensenrechtenraad zetelden, evenals de VS, Japan en Korea. De overige dertien landen, waaronder Brazilië, onthielden zich.⁸

Zonder de steun van Westerse staten heeft een bindend verdrag echter weinig kans op slagen, gelet op het feit dat de grootste en machtigste ondernemingen veelal daar hun hoofdzetel hebben. Er bestaan bijgevolg gerede twijfels over de haalbaarheid en verwachte doeltreffendheid van een bindend internationaal instrument inzake bedrijven en mensenrechten. Een dag na de stemming over Resolutie 26/9 werd trouwens nog een tweede resolutie (26/22⁹) aangenomen, zonder stemming, waarin alle staten hun geloof in en steun aan de VNRP's bevestigden.

Drie pijlers

Het vigerende internationaal rechtskader inzake bedrijven en mensenrechten, zoals het vorm heeft gekregen in de VNRP's, steunt op drie pijlers: de plicht van staten om mensenrechten te beschermen, de verantwoordelijkheid van ondernemingen om

4 Subcommissie voor de Bevordering en Bescherming van de Mensenrechten, "Norms on the responsibilities of transnational corporations and other business enterprises with regard to human rights", VN Doc. E/CN.4/Sub.2/2003/12/Rev.2 (13 augustus 2003).

5 Rapport van de Speciale Vertegenwoordiger, John Ruggie, inzake "Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights," VN Doc. A/HRC/8/5 (7 april 2008), bekrachtigd door Resolutie 8/7 van de VN Mensenrechtenraad van 18 juni 2008 inzake "the mandate of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises"; Rapport van de Speciale Vertegenwoordiger, John Ruggie, inzake "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the UN 'Protect, Respect and Remedy' Framework," VN Doc. A/HRC/17/31 (21 maart 2011), bekrachtigd door Resolutie 17/4 van de VN Mensenrechtenraad van 16 juni 2011 inzake "human rights and transnational corporations and other business enterprises".

6 Ibid.

7 Resolutie 26/9 van de Mensenrechtenraad van 26 juni 2014 voor de 'Elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights', VN Doc. A/HRC/RES/26/9 (14 juli 2014).

8 Daarbij moet uiteraard rekening gehouden worden met de samenstelling van de Mensenrechtenraad, wiens lidmaatschap momenteel beperkt is tot 47 staten die verkozen worden door de VN Algemene Vergadering.

9 Resolutie 26/22 van de Mensenrechtenraad van 27 juni 2014 inzake "Human rights and transnational corporations and other business enterprises," VN Doc. A/HRC/RES/26/22 (15 juli 2014).

mensenrechten te respecteren en de toegang van slachtoffers tot verhaalmiddelen. Het verschil in terminologie tussen de eerste en tweede pijler is van groot belang; waar de statelijke plicht juridisch bindend is, is de verantwoordelijkheid van bedrijven louter gegrond op sociale verwachtingen.

Beschermingsplicht van staten

Principe 1 van de VNRP's stipuleert dat "staten moeten beschermen tegen mensenrechtenmisbruik binnen hun grondgebied en/of jurisdictie door derde partijen, met inbegrip van ondernemingen", door passende maatregelen te nemen "om dergelijk misbruik te voorkomen, te onderzoeken, te bestraffen en te herstellen middels doeltreffende beleidsvormen, wetgeving, regelgeving en gerechtelijke uitspraken."¹⁰

In overeenstemming met hun beschermingsplicht moeten staten alle redelijk beschikbare maatregelen nemen om het gedrag van ondernemingen te reguleren, te controleren en af te dwingen (preventieve plicht) en om te voorzien in herstel indien mensenrechten toch geschonden worden (remediërende plicht). Mits de stappen die staten ondernemen de redelijkheidstoets doorstaan, zijn zij vrij om te kiezen hoe zij hun beschermingsplicht invullen, tenzij het internationaal recht de te nemen maatregelen specificeert.¹¹ De internationale verantwoordelijkheid van een staat komt in het geding wanneer het niet alle redelijke maatregelen treft om één of beide deelplichten na te komen. De staat kan dan ter verantwoording geroepen worden, indien er een internationale (quasi-)gerechtelijke remedie voorhanden is.

Belangrijk is dat de beschermingsplicht van staten onder de VNRP's ruimer is dan de plicht om de sociale verantwoordelijkheid van bedrijven te 'verharden' in nationaal recht – bijvoorbeeld door veiligheidsstandaarden voor werknemers wettelijk te bepalen.¹² Het volledige staatsbestel moet de beschermingsplicht indachtig zijn. Zo moeten staten nagaan of onbuigzame regels van procesrecht de mogelijkheid voor individuen om hun rechten af te

dwingen ten aanzien van bedrijven niet al te zeer belemmeren.

Om staten aan te moedigen concrete stappen te ondernemen in navolging van hun beschermingsplicht, heeft de VN werkgroep¹³ inzake bedrijven en mensenrechten alle staten opgeroepen om een nationaal actieplan op te stellen in dat verband.¹⁴ Momenteel (dd. 25 juli 2017) hebben slechts dertien landen een dergelijk plan gepubliceerd,¹⁵ al bevindt het redactieproces in verschillende staten zich ondertussen in de eindfase. Het Belgische plan bijvoorbeeld zou op 20 juli 2017 goedgekeurd zijn door de regering, al moet het definitieve plan nog officieel gepubliceerd worden.¹⁶

Sociale verantwoordelijkheid van bedrijven

Het grondbeginsel van de tweede pijler van de VNRP's luidt als volgt: "Ondernemingen zouden mensenrechten moeten respecteren. Dit betekent dat zij schendingen van andermans mensenrechten zouden moeten vermijden en de negatieve effecten op mensenrechten waarbij zij betrokken zijn zouden moeten aanpakken."¹⁷ Zoals reeds gezegd, hebben bedrijven geen juridisch bindende verplichtingen onder internationaal recht, maar worden zij wel geacht mensenrechten te respecteren. Het is echter niet omdat het een sociale verantwoordelijkheid betreft, dat zij automatisch 'vrijwillig' is; niet-naleving kan immers leiden tot een veroordeling door de publieke opinie met reputatieschade en financiële repercussies mogelijk tot gevolg, zodat veel ondernemingen zich genoodzaakt zien hun verantwoordelijkheid op te nemen.

Precies omdat de verantwoordelijkheid van bedrijven gebaseerd is op sociale verwachtingen in plaats van juridische plichten, kunnen die verwachtingen ook verder reiken dan de loutere eis de wet na te leven. Bovendien zijn ze niet enkel van toepassing op de eigen activiteiten van een bedrijf maar ook op de relaties die een bedrijf onderhoudt met derde partijen in de mate dat er een link is met de eigen activiteiten, producten of diensten.¹⁸ Tot slot is de

10 Principe 1 van de VNRP's [vrije vertaling door de auteur].

11 Volgens Knox kan het internationaal recht verplichtingen creëren voor private actoren in vier gradaties: door private plichten louter voor ogen te hebben, door deze te specificeren, door deze direct op te leggen en door een internationale remedie te voorzien om deze af te dwingen. Zie J.H. Knox, "Horizontal Human Rights Law", *The American Journal of International Law*, 2008, nr. 18, p. 1-47.

12 L.C. Backer, "Moving Forward the UN Guiding Principles for Business and Human Rights", *Fordham International Law Journal*, 2015, nr. 38, p. 473.

13 De Werkgroep is de opvolger van de Speciale Vertegenwoordiger en moet onder meer de implementatie van de VNRP's bevorderen.

14 Rapport van de Werkgroep voor mensenrechten en transnationale bedrijven en andere ondernemingen voorgelegd aan de VN Algemene Vergadering, para. 71(f), VN Doc. A/HRC/23/32 (14 maart 2013).

15 Met name Colombia, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Italië, Litouwen, Nederland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten van Amerika.

16 Een ontwerp NAP, waarin de overheid dertig concrete acties voorstelt, kan online worden geraadpleegd op http://www.rs.belgium.be/sites/5015.fedimbo.belgium.be/files/encart/attachments/nap_bhr_20160610_nl.pdf.

17 Principe 11 van de VNRP's [vrije vertaling, nadruk toegevoegd].

18 Principe 13 van de VNRP's; Backer, *supra* noot 12, 493.

sociale verantwoordelijkheid van bedrijven niet vrij van regulering. Talrijke initiatieven in de vorm van niet-juridisch bindende regulering of zelfregulering hebben in de loop der jaren het leven gezien.¹⁹ Het belang van de sociale verantwoordelijkheid van bedrijven mag dus zeker niet onderschat worden.

Toegang tot remedies

De derde en laatste pijler van de VNRP's is de toegang tot effectieve verhaalmiddelen. Een rechtskader kan immers enkel effectief zijn indien rechthebbenden over de mogelijkheid beschikken om hun rechten af te dwingen ten aanzien van plichtdragende. Meer bepaald zouden slachtoffers moeten kunnen eisen (1) dat de staat het gedrag van ondernemingen (beter) reglementeert en/of herstel biedt, en/of (2) dat de onderneming zelf rekenschap aflegt voor het niet naleven van het nationaal recht en/of van eventuele vrijwillig aangegane verbintenissen. De VNRP's erkennen drie types verhaalmiddelen, met name juridische remedies, statelijke maar niet-juridische remedies en niet-statelijke remedies. De eerste twee middelen moeten staten ter beschikking stellen ingevolge hun beschermingsplicht.²⁰ Daarnaast moeten zij ook de ontwikkeling van en de toegang tot niet-statelijke remedies zo goed als mogelijk bevorderen.²¹ Bedrijven zouden dan weer een laagdrempelig, goedkoop en snel klachtenmechanisme moeten inrichten, zodat zij tijdig kunnen reageren op eventuele bezorgdheden van belanghebbende partijen.²²

Besluit

Volgens de VNRP's verbinden de internationale mensenrechten in principe²³ enkel staten rechtstreeks.

Dit is een cruciale stellingname, maar wil niet zeggen dat er ontkend wordt dat bedrijven ook maar enige mensenrechtenverplichtingen hebben.²⁴ Via de beschermingsplicht van staten veronderstellen de VNRP's immers dat het nationaal recht bedrijven zodanig bedwingt dat zij mensenrechten respecteren. Internationaal recht houdt dus weliswaar rekening met eventuele plichten voor bedrijven, maar dergelijke plichten worden pas juridisch bindend (en gerechtelijk afdwingbaar) wanneer zij geïmplementeerd zijn in het toepasselijke nationaal recht. Met uitzondering van die toegeving houden de VNRP's echter grotendeels vast aan de idee van een Westfaalse samenleving met onnipotente staten als primaire rechtssubjecten.²⁵ De vraag is of dit nog langer gerechtvaardigd is nu bedrijven (en zeker multinationale ondernemingen) vaak even machtig, zo niet machtiger, zijn dan staten.

In dit opzicht is het heersende discours in de media en in de publieke opinie van groot belang, aangezien zo de druk toeneemt op bedrijven om mensenrechten te respecteren (en eventueel te beschermen en te bevorderen) maar ook op overheden om erop toe te zien dat hun rechtssystemen zodanig geconstrueerd zijn dat bedrijven ook effectief juridisch verantwoordelijk zijn voor mensenrechten. Bovendien kan de evidentie waarmee bedrijven geacht worden een sociale verantwoordelijkheid te hebben voor mensenrechten, ertoe leiden dat het internationaal rechtskader verder wordt ontwikkeld zodat rechtstreekse verplichtingen voor bedrijven worden gecreëerd. Ook al kan het recht immers fungeren als een katalysator voor sociale verandering, de kans blijft groter dat wettelijke normen voortspruiten uit sociale en politieke normen dan vice versa.²⁶

19 Een aantal voorbeelden zijn de VN Global Compact (www.unglobalcompact.org), de Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (mneguidelines.oecd.org), het Transparantie Initiatief voor de Extractieve Industrieën (eti.org), de Vrijwillige Principes inzake Veiligheid en Mensenrechten (www.voluntaryprinciples.org), het Kimberly certificeringsschema (www.kimberlyprocess.com) en de King Code III voor Bedrijfsbestuur in Zuid-Afrika (www.iodsa.co.za).

20 Principes 25, 26 en 27 van de VNRP's.

21 Staten moeten hierbij een faciliterende rol spelen, terwijl ondernemingen en instanties die waken over zelfreguleringsinitiatieven opgeroepen worden om dergelijke klachtenprocedures te creëren of erin toe te treden. Respectievelijk principes 28, 29 en 30 van de VNRP's.

22 S. Knuckey en E. Jenkin "Company-created remedy mechanisms for serious human rights abuses: a promising new frontier for the right to remedy?", *The International Journal of Human Rights*, 2015, nr. 19(6), p. 802.

23 Er bestaan weliswaar een aantal uitzonderingen, onder meer in het internationaal strafrecht.

24 C. van Dam, "Human Rights Obligations of Transnational Corporations in Domestic Tort Law", in J.L. Cernic en T. Van Ho (red.), *Human Rights and Business*, Oisterwijk, Wolf Legal Publisher, 2015, p. 491; J.L. Cernic, "An Elephant in a Room of Porcelain: Establishing Corporate Responsibility for Human Rights", in J.L. Cernic en T. Van Ho (red.), *Human Rights and Business*, Oisterwijk, Wolf Legal Publisher, 2015, p. 135. Cf. D.M. Chirwa, "The Horizontal Application of Constitutional Rights in a Comparative Perspective", *Law, Democracy and Dev.* 2006, nr. 10, p. 45.

25 Cf. S. Tully, "Introduction", in Tully (red.), *International Corporate Legal Responsibility*, Alphen aan de Rijn, Kluwer International, 2012, p. 11. Zie ook D. Augenstein en D. Kinley, "When Human Rights 'Responsibilities' become 'Duties'", in D. Bilchitz en S. Deva (red.), *Human Rights Obligations of Business: Beyond the Corporate Responsibility to Respect?*, Cambridge University Press, 2013, p. 828-848.

26 J. Hancock, *Environmental Human Rights: Power, Ethics and Law*, Aldershot, Ashgate, 2003, p. 85-86.

Debat over de gecontroleerde terugkeer van Syrië-gangers – een verslag

Eefje De Kroon¹ & Marike Lefevre²

De Liga voor Mensenrechten organiseerde op maandag 15 mei 2017 een debat over de terugkeer van Syrië-gangers in Vilvoorde. Dhr. Paul Van Tichgelt (directeur OCAD), dhr. Hans Bonte (Burgemeester Vilvoorde), dhr. Bram De Wit (coördinator Cocon vzw) gingen in gesprek met een zeer mondig publiek onder begeleiding van mevr. Ihsane Chioua Lekhli.

Aan de hand van enkele stellingen werd tijdens het debat dieper ingegaan op het beleid rond de terugkeer en integratie van Syrië-gangers uit Vilvoorde. De gecontroleerde terugkeer van Syrië-gangers houdt in dat de overheid precies weet waar Syrië-gangers zitten, hoe en wanneer ze terugkomen naar België, en wat er vervolgens met hen gebeurt. Dit maakt het mogelijk om hen aan te houden en de aangepaste begeleiding te geven. De verschillende overheidsdiensten hebben een belangrijke rol te spelen in de ondersteuning van dit proces maar op dit moment bestaat er geen algemeen en coherent beleid. Door verschillende experts wordt preventie van gewelddadige radicalisering en de zorg voor getraumatiseerde Syrië-gangers als onontbeerlijk gezien, niettemin gaat momenteel bijna alle aandacht, geld en capaciteit naar repressie. De samenwerking met de samenleving en in het specifiek gemarginaliseerde groepen en jeugdwerkers is hierbij van cruciaal belang.

Stelling 1: ‘Mensen die vanuit België naar Syrië zijn vertrokken, blijven de verantwoordelijkheid van België aangezien zij onze medeburgers zijn.’

In het publiek tellen we slechts één tegenstem. Ook de drie sprekers zijn het hierover volmondig eens. Ze stellen klaar en duidelijk dat Syrië-gangers de verantwoordelijkheid zijn van onze maatschappij. De directeur van het OCAD meent dat “Syrië-gangers die de Belgische nationaliteit hebben, altijd moeten kunnen terugkeren. Ook als ze de samenleving verwerpen.”

“Syrië-gangers die de Belgische nationaliteit hebben, moeten altijd kunnen terugkeren”

Hierbij benadrukt de coördinator van Cocon vzw dat Syrië-gangers “van ons” zijn. Het zijn mensen die bij onze maatschappij horen en waarvoor de maatschappij bijgevolg ook verantwoordelijk is. De burgemeester van Vilvoorde merkt verder op dat alle overheden in België de verantwoordelijkheid hebben om dit aan te pakken. De twee andere sprekers treden hem hierin bij: “De terugkeer van Syrië-gangers is een fenomeen dat op alle niveaus aangepakt zou moeten worden. Zowel op federaal en deelstatelijk, en gemeentelijk niveau.

Stelling 2: ‘Er zijn minder veiligheidsrisico’s (voor de samenleving) als je Syrië-gangers gecontroleerd laat terugkeren’

Twijfel en geroezemoes in de zaal ... Toch blijkt de meerderheid van de aanwezige personen ervan overtuigd dat de veiligheid meer gegarandeerd is indien men Syrië-gangers gecontroleerd laat terugkeren. De coördinator van Cocon vzw voegt wel nog toe dat gecontroleerd ook inhoudt dat er moet gekeken worden naar de nodige zorg en integratie van Syrië-gangers. De burgemeester laat zich dan weer ontvallen dat hij de twijfel in de zaal begrijpt aangezien er types zijn die we niet moeten laten terugkeren in de samenleving. Van Tichgelt geeft aan dat het afreizen naar jihadistisch gebied reeds voldoende is om te worden vervolgd.

“Terugkerende Syrië-gangers komen derhalve niet zomaar terug in de samenleving.”

Daarnaast merkt hij op dat er bijvoorbeeld ook gedacht moet worden aan de kinderen met Belgische

¹ Eefje de Kroon is coördinator bij de Liga voor Mensenrechten.

² Marike Lefevre is beleidsmedewerker bij de Liga voor Mensenrechten en praktijkassistent bij het Instituut voor de Rechten van de Mens van de KU Leuven.

nationaliteit die in Syrië geboren zijn. Zij hebben vaak een gevechtstraining achter de rug en zijn geïndoctrineerd. Ook voor hen hebben we een gepast antwoord nodig.

Stelling 3: ‘Psychosociale hulpverlening of een de-radicaliseringsproject moet verplicht kunnen worden opgelegd wanneer men uit Syrië terugkeert.’

Opnieuw onderlinge gesprekken in de zaal maar uiteindelijk blijkt de meerderheid akkoord. De Wit meent dat het goed zou zijn als er een bepaald project voor deze Syrië-gangers zou worden opgelegd maar dat dit zeker geen standaard traject mag zijn. Dit moet aangepast worden aan de persoon in kwestie.

“Er is maatwerk nodig”

De Wit stelt dat er voldoende voorbeelden zijn waaruit blijkt dat het verplicht opleggen van een hulpverleningsproject of een de-radicaliseringstraject wel degelijk vruchten kan afwerpen. Hierbij kan er zowel gaan om het preventief opleggen van een dergelijk project (dus vooraleer de desbetreffende persoon naar Syrië is vertrokken) ofwel achteraf (wanneer de Syrië-ganger terugkeert naar België).

De burgemeester voegt ook nog toe dat een de-radicaliseringsproject enkel kan werken als de moslimgemeenschappen voldoende betrokken worden. De directeur van het OCAD bevestigt dit.

Er worden in dit verband ook verschillende oorzaken aangehaald voor het vertrek van mensen naar Syrië zoals uitsluiting en discriminatie maar ook internationale politieke ontwikkelingen. In de huidige maatschappelijke context kunnen jongeren gemakkelijk ontsporen, aldus de burgemeester.

“In de huidige maatschappelijke context kunnen jongeren gemakkelijk ontsporen”

Stelling 4: ‘De veiligheid van de maatschappij primeert op de zorg voor getraumatiseerde Syrië-gangers’

Veel onthoudingen bij deze laatste stelling, alsook enkele tegenstemmen. Ook tussen de sprekers zorgde deze stelling voor veel beroering. Er werd geconcludeerd dat de stelling een valse tegenstelling betreft: de sprekers stellen alle drie dat de veiligheid van de maatschappij en de zorg voor getraumatiseerde Syrië-gangers hand in hand gaan. De sprekers zijn het er allemaal over eens dat preventie en resocialisatie

van Syrië-gangers de sleutel zijn om te komen tot meer veiligheid voor de samenleving. Cocon vzw is evenwel de enige vzw die middelen van de overheid heeft ontvangen voor het uitvoeren van een project om radicalisering bij kwetsbare jongeren te voorkomen. Hoewel duidelijk blijkt dat het project goed loopt, worden de middelen voor het project toch niet verlengd. Dit is jammer want zoals duidelijk blijkt uit het debat zal repressie alleen geen oplossing bieden.

De burgemeester van Vilvoorde leidt hieruit af dat de maatregelen van de regering duidelijk aantonen dat veiligheid geen prioriteit is. Om de veiligheid te kunnen waarborgen moet men ook de zorg voor getraumatiseerde Syrië-gangers nauwgezet opvolgen.

Onze conclusies

De verschillende sprekers en het publiek waren het erover eens dat het fenomeen van de Syrië-ganger een maatschappelijk probleem is dat we onmogelijk kunnen negeren.

Hetgeen echter wordt vermoed is evenwel bevestigd in dit debat. Er blijkt dat er op dit moment nog steeds geen duidelijke langetermijnvisie voorligt met betrekking tot de opvang en de re-integratie van terugkerende Syrië-gangers. De gecontroleerde terugkeer is met andere woorden nog steeds geen feit. Uit het debat is niettemin zeer duidelijk gebleken dat dit absoluut noodzakelijk is om onze veiligheid te kunnen garanderen. De verschillende overheden zouden in België meer moeten samenwerken om exact te weten waar de Syrië-gangers zich bevinden zodat ze daarna aangepast opgevangen kunnen worden.

Hoewel door verschillende experts klaar en duidelijk wordt gesteld dat preventie in deze absoluut nodig is, beperkt men zich in België echter voornamelijk tot maatregelen van repressie. Deze maatregelen alleen dragen niet werkelijk bij aan het verhogen van onze veiligheid? In plaats hiervan zou de overheid moeten inzetten op preventie en op de zorg voor getraumatiseerde Syrië-gangers. Dit is op de lange termijn de enige duurzame en verantwoorde wijze om tegemoet te komen aan dit fenomeen.

De verschillende overheidsdiensten, en dit op alle niveaus, zullen de krachten moeten bundelen om een coherent beleid uit te werken dat de gecontroleerde terugkeer van Syrië-gangers mogelijk maakt. Wederom blijkt duidelijk dat er meer dan ooit geïnvesteerd moet worden in mensenrechten, juist om meer veiligheid te verwezenlijken. Om het met de woorden van onze voorzitter, Jos Van der Velpen, te zeggen: “Het beste preventiemiddel voor terreur is investeren in en het beschermen van mensenrechten.”

Werkgever mag niet zomaar persoonlijke berichten lezen

Michaël Merrigan¹

Op 5 september j.l. deed de grote kamer van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens uitspraak in de zaak *Bărbulescu tegen Roemenië*.² De zaak betreft een man die zijn ontslag kreeg nadat hij betrappt werd op het gebruik van het computersysteem van zijn bedrijf voor privédoeleinden. Het is de manier waarop het bedrijf dit gedaan had – monitoring van de communicatie en de inhoud ervan zonder expliciete aankondiging – dat tot discussie leidt. Een verdeelde grote kamer oordeelt dat er sprake is van een schending van het recht op respect voor privéleven en correspondentie. Het komt hiermee terug op een eerdere beslissing van het Hof in 2016.

Feiten

De zaak draait rond de heer Bărbulescu, die van augustus 2004 tot augustus 2007 verantwoordelijk was voor de communicatie in een privébedrijf. Op vraag van zijn werkgever maakte hij een Yahoo-account aan om klantenrelaties te onderhouden.

Op 3 juli 2007 stuurde het bedrijf een interne nota rond waarin melding werd gemaakt van het ontslag van een andere werknemster, omdat zij o.m. het internet van het bedrijf voor privédoeleinden gebruikt had. Tien dagen later werd ook Bărbulescu op het matje geroepen. Zijn werkgever deelde hem mee dat het Yahoo-account in kwestie gemonitord was geweest. Hieruit bleek dat Bărbulescu een aantal persoonlijke gesprekken gevoerd had.

Hoewel de man aanvankelijk ontkende, werd hem een uitdraai gepresenteerd van maar liefst 45 bladzijden aan persoonlijke gesprekken die hij tussen 5 en 12 juli 2007 met zijn broer en verloofde had gevoerd. Op 1 augustus werd het contract van Bărbulescu om deze reden beëindigd.

Bărbulescu vocht zijn ontslag aan. Hij beriep zich onder meer op het recht op respect voor zijn

correspondentie. Zowel in eerste aanleg als in beroep ving Bărbulescu bot. De Roemeense rechters oordeelden dat de arbeidswetgeving gevolgd was, dat werkgevers het recht hadden het gebruik van internet in hun bedrijf te reguleren en dat Bărbulescu voldoende op de hoogte was geweest van de interne regels van het bedrijf. Het ontslag van zijn collega had in ieder geval als waarschuwing kunnen dienen.

Eerste keer EHRM

Bărbulescu stapte hierop naar Straatsburg en voerde daar de schending aan van art. 8 EVRM, dat het recht op respect voor privacy en correspondentie omvat. Op 12 januari 2016 sprak het Hof zich een eerste keer uit. Het oordeelde (6-1) dat er geen sprake was van een schending van art. 8 EVRM. Hoewel er wel een inmenging was geweest in het privéleven van Bărbulescu, was deze inmenging volgens het Hof niet disproportioneel geweest. Het arrest werd onthaald op heel wat kritiek. Zo was het immers onduidelijk of Bărbulescu wel expliciet op voorhand was gewaarschuwd over het feit dat zijn baas zijn communicatie kon inkijken.

Grote kamer

De grote kamer komt nu terug op die beslissing uit 2016. Het Hof beslist vooreerst opnieuw dat communicatie vanop de werkvloer wel degelijk onder 'privéleven' en 'correspondentie' valt. Het Hof twijfelt wel of Bărbulescu een gerechtvaardigde privacyverwachting had gezien gezien het restrictieve beleid inzake internetgebruik. Echter, dit betekent volgens het Hof nog niet dat een werknemer op de werkvloer helemaal geen bescherming van zijn privéleven meer geniet.

Het Hof onderzoekt de zaak vervolgens vanuit het standpunt van de positieve verplichtingen die een staat onder het EVRM heeft. *In casu* was het immers de Roemeense overheid die erop moest toezien dat de rechten van werknemers, ook in privébedrijven,

¹ De auteur is advocaat en vrijwillig wetenschappelijk medewerker aan de KU Leuven faculteit rechtsgeleerdheid.

² EHRM (grote kamer) 5 september 2017, *Bărbulescu t. Roemenië*, nr. 61496/08.

gerespecteerd werden. De overheid diende dus een afweging te maken tussen het recht van Bărbulescu op privacy, enerzijds, en het recht van een werkgever om maatregelen te nemen om de vlotte werking van het bedrijf te garanderen, anderzijds.

De grote kamer onderzoekt vervolgens of de autoriteiten bij het maken van die oefening het juiste evenwicht vonden. De grote kamer merkt op dat het hof van beroep wel degelijk rekening lijkt te houden met Bărbulescu's recht op privacy. Zo verwijst het onder meer naar EU richtlijn 95/46/EG betreffende de bescherming van persoonsgegevens. Het hield ook rekening met het tegensprekelijk karakter van de procedure, en met het feit dat Bărbulescu zijn argumenten had kunnen formuleren.

Wat men in Roemenië echter niet was nagegaan, was of Bărbulescu wel op voorhand was ingelicht over de monitoring, alsook de precieze aard van deze monitoring. De grote kamer stelt immers dat het noodzakelijk is dat een werknemer door zijn werkgever wordt geïnformeerd over de monitoring, zeker wanneer die monitoring ook toegang tot de inhoud van de communicatie in kwestie inhoudt. *In casu* vindt het Hof dat Bărbulescu niet op voorhand over de aard en omvang van de monitoring was ingelicht, of over het feit dat de werkgever de inhoud van zijn berichten zou kunnen lezen.

Het Roemeense gerecht had zich ook niet ingelaten met de vraag welke de precieze omvang was geweest van de monitoring en in welke mate er precies sprake was geweest van een inmenging in het privéleven van Bărbulescu. Nochtans had de werkgever alle communicatie in 'real time' gemonitord en uitgeprint. Ook was er volgens het Hof niet voldoende onderzocht of er wel voldoende legitieme redenen voorhanden waren geweest voor dergelijke monitoring.

Tenslotte rest ook de vraag of het doel niet met minder verstreckende middelen had kunnen worden bereikt en merkt het Hof op dat Bărbulescu door zijn ontslag de zwaarst mogelijke sanctie had gekregen, en dat niet onderzocht was op welk moment de werkgever zich toegang had verschaft tot de inhoud van de communicatie in kwestie.

Dit alles brengt de grote kamer ertoe te besluiten dat Roemenië de rechten van Bărbulescu onder art. 8 EVRM niet voldoende heeft beschermd. Er is dus sprake

van een schending van artikel 8 EVRM.

De grote kamer lijkt echter erg verdeeld. Zo verenigen o.m. zes rechters zich samen in een *joint dissenting opinion*. Voornaamste punt van kritiek is dat andere remedies in het Roemeense recht onderbelicht bleven, en dat, bij het balanceren van de verschillende belangen, een resultaat in het voordeel van de werkgever in dit geval niet *per se* verkeerd was geweest, zeker gezien Bărbulescu de regels van het bedrijf wel degelijk kende, en ook al wist hij niet dat men actief zijn communicatie ging monitoren.

België

Het arrest vormt een bevestiging van de huidige Belgische praktijk. Het is algemeen aanvaard dat werkgevers controle mogen uitoefenen op het gebruik van online communicatiemiddelen door hun werknemers. Bovendien zijn er concrete richtlijnen uitgevaardigd waaraan de werkgever zich in dat geval dient te houden. Deze kunnen teruggevonden worden in CAO nr. 81 van 26 april 2002, algemeen verbindend verklaard bij Koninklijk Besluit van 12 juni 2002.³ Interessant in deze context is ook aanbeveling 08/2012 van de Privacycommissie van 2 mei 2012.⁴

In de praktische uitwerking van deze controle dient de werkgever rekening te houden met drie beginselen: finaliteit, proportionaliteit en transparantie.

Het finaliteitsbeginsel houdt in dat de controle maar is toegestaan indien de werkgever één of meerdere van de volgende vier doelstellingen wil nastreven, nl. (1) het voorkomen van ongeoorloofde of lasterlijke feiten, feiten die strijdig zijn met de goede zeden of de waardigheid van een andere persoon kunnen schaden; (2) de bescherming van economische, handels- en financiële belangen van de onderneming die vertrouwelijk zijn alsook het tegengaan van ermee in strijd zijnde praktijken; (3) de veiligheid en/of de goede technische werking van de IT-netwerksystemen van de onderneming, met inbegrip van de controle op de kosten die ermee gepaard gaan alsook de fysieke bescherming van de installaties van de onderneming; en (4) het te goeder trouw naleven van de in de onderneming geldende beginselen en regels voor het gebruik van onlinetechnologieën. (art. 5 CAO)

Het proportionaliteitsbeginsel houdt in dat elke inmenging tot een strikt minimum dient beperkt te

3 CAO Nr. 81 van 26 april 2002 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer van de werknemers ten opzichte van de controle op de elektronische on-linecommunicatiegegevens, B.S. 29 juni 2002.

4 Commissie voor de Bescherming van de Persoonlijke Levenssfeer, Aanbeveling uit eigen beweging betreffende de controle door de werkgever op het gebruik van elektronische communicatie-instrumenten op de werkvloer, 2 mei 2012, https://www.privacycommission.be/sites/privacycommission/files/documents/aanbeveling_08_2012_0.pdf.

worden, i.e. dat wat strikt noodzakelijk is. (art. 6 CAO)

Tenslotte is er het transparantiebeginsel, dat een aantal procedurevoorwaarden met zich meebrengt. Vooreerst moet er eerst collectief informatie worden verschaft over de interne regels. (art. 7 CAO) Wanneer een controlesysteem daadwerkelijk wordt geïnstalleerd, dient ook individuele informatie aan de werknemers bezorgd te worden. (art. 8 CAO) Hierbij moeten het doel en de aard van de controle duidelijk worden gemaakt. (art. 9 CAO) De controle gebeurt eerst op een algemene manier. Pas daarna worden de gegevens eventueel 'geïndividualiseerd', waardoor de auteur kan geïdentificeerd worden.

Er zijn hierbij twee opties. Ofwel gebeurde de controle met als doel reden (1), (2) of (3): in dat geval kan de individualisering direct gebeuren. Gebeurde de controle echter om het ter goeder trouw naleven van de interne regels te controleren, dan dient er eerst nog een collectieve waarschuwing te gebeuren. Pas daarna, en indien er zich nieuwe incidenten voordoen, kan er overgegaan worden tot individualisering. In feite zet de CAO dus in detail de principes uiteen die het EHRM ook voorop stelt.

Conclusie

Door de technologische evoluties van de voorbije decennia, is de grens tussen professioneel en privégebruik van informatietechnologie vaak niet meer scherp te trekken. In zekere zin nemen werknemers hun privécommunicatie bijna onvermijdelijk mee naar het werk, net zoals ze vaak ook in hun eigen tijd vaak quasi-permanent bereikbaar zijn voor de werkgever. Het is dan ook niet ongebruikelijk dat werkinstrumenten op de werkvloer wel eens voor privédoeleinden gebruikt worden. Men zou zelfs kunnen stellen dat dit vaak deel uitmaakt van de nieuwe balans tussen werk en privéleven.

De werkgever heeft uiteraard het volste recht het privégebruik op de werkvloer aan banden te leggen. Maar er zijn hierbij een paar regels te volgen. Goede afspraken zijn essentieel. Voorzienbaarheid en proportionaliteit, in functie van de dringendheid en de ernst van de onregelmatigheid, staan hierbij centraal. In ieder geval moet, wanneer de kans bestaat dat de werkgever privéinformatie te zien zal krijgen, dit duidelijk worden aangekondigd.